

AZ ÚJJÁSZÜLETETT TÖRÖKORSZÁG

AZ A RENDKÍVÜLI VÁLTOZÁS, mely Törökországban ma szemünk előtt folyik, Törökország eddigi történetének, s hosszú időre jövő történetének is, legfontosabb eseménye. Nem kisebb dologról van szó, mint arról, hogy Törökország elvált az ázsiai népektől s az európai népek kulturális közösségéhez csatlakozik. Az a munka, melyet Gázi Musztafa Kemál pasa végez, leszámítva a keresztény vallás felvételét, ugyanaz, mint amelyet nálunk Szent István végzett.

Ez a változás a török hatalom hanyatlásával függ össze s előkészítése visszanyúlik a birodalom fénykorába, Buda elfoglalójának, Nagy Szolimán szultán uralkodásának idejébe. Szolimán bizonyos intézkedései vetették el a hanyatlás csiráit. Az ő uralkodása alatt kezd a birodalom határa állandósulni, ami bénító hatással volt a hódításra berendezett állam életére; alatta kezdenek házasodni a janicsárok, kiknek régi fegyelme megromlik s mindjárt Szolimán halála után élesen szembeszállnak az új szultánnal; nagytehetségű első fiát, Musztafát, egyik felesége bujtotgatására megfojtatja Szolimán, s utódjával, II. Szelimmal megkezdődik a gyenge szultánok hosszú sora. Már 1622-ben II. Oszmán szultán arra gondol, hogy a janicsárok helyett új katonaságot szervez, de a janicsárok ellenállnak s a szultán életét vesztí. A birodalom tovább gyengül s az addig kevésbe vett európai nemzetek s ezek intézményei kezdenek a törökök szemében emelkedni. A XIX. század elején III. Szelim már francia mintára akarja újraszervezni a hadsereget, de a janicsárok nem engedik s a kísérlet trónjába kerül a szultánnak. Végre 1826-ban a tehetséges és erélyes II. Mahmudnak sikerül kiirtani a janicsárokat. 1831-ben Mahmud rendeletére megjelenik az első újság Konstantinápolyban s nemsokára arra is kísérletek történnek, hogy európai mintára reformálják a birodalmat. A mozgalom egyre erősödik s a század közepén határozott irányt vesz: a török értelmiség egy jelentős része nyugatra, főleg Párizsba s emellett Londonba megy műveltsége gyarapítására. Abban az időben természetesen még senkinek eszébe nem jutott, hogy a legutolsó tíz év reformjairól álmodozzék. Azok is, akik a nyugati műveltség leglelkesebb hívei voltak, legfeljebb arra gondoltak, hogy az állami és társadalmi élet berendezésében kellene bizonyos nyugati eszméket megvalósítani.

Az első nagy lépés a nyugati műveltség felé a modern török irodalom megteremtése volt a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben. A régi irodalom az arab és perzsa irodalom utánzása volt s nyelve

annyira tele volt arab és perzsa elemekkel, hogy termékeiben gyakran több sort kell elolvasnunk, míg egy török szóra bukkanunk; ezt a nyelvet nemcsak a nép nem értette, de a műveitek közül sem mindenki. Ettől fogva az irodalmi nyelv lassan és fokozatosan, de határozottan egyszerűsödik, közeledik a beszélt nyelvhez. Az írók buzgón művelik a nyugati irodalmi műfajokat, például a regényt, sokat fordítanak törökre a nyugati irodalmak termékeiből s rendkívüli virágzásnak indul egy addig ismeretlen, az új eszmék terjesztésére különösen alkalmas irodalmi műfaj: a színdarab. Konstantinápolyban ez időben öt-hat színház volt, melyeket azonban csak férfiak látogathattak; a nőket a regények és színdarabok olvasása nyeri meg a nyugati műveltségnek.

A nyugati hatás alatt készült irodalmi művek ebben az időben még kizárólag a mohamedán világnézet alapján állanak. A sajtó tiltakozik az ellen, hogy a nyugati színdarabokat, melyek eszmevilágukban, de főleg az élet külső körülményeinek rajzolásában a törökök előtt teljesen idegenek és érthetetlenek, a török közönségnek változtatás nélkül adják elő s nem is igen történik ilyesmi: a nyugati színdarabokat általában török ruhába öltöztetik. Számi Bey 1875-ben színdarabot ír Szidi Jahjáról, egy spanyol szolgálatba lépett arab vezérről; az író, mint jó mohamedán, igyekszik lemosni a foltot e vitéz ember nevééről s úgy adja elő a dolgot, hogy Szidi Jahja nem állt a spanyolok szolgálatába, hanem egy spanyol gonosztevő vette fel az ő nevét.

Azután tovább fejlődnek a dolgok. Micsoda más hang, más felfogás látszik már az újabb irodalom egyik legnépszerűbb regényében, Resád Núri „Ökör szem“-ében. A mohamedán szokások és intézmények itt már nagyon sokszor mint a maradiság, babona, kezdetlegesség képviselői szerepelnek; ezzel szemben az író ki nem fejezett, de jól érezhető csodálattal rajzolja a franciás műveltséget. A hősnő, Ökörszem, egy előkelő török család sarja, francia apácáknál nő fel; az író gyakran használ francia jövevényszavakat, használ még olyan esetekben is, amikor az illető fogalom kifejezésére van török szó is. Arra, aki a régi irodalom arabos és perzsás nyelvű műveinek olvasásához van szokva, roppant furcsán hatnak a török szövegben ezek a francia szók, mint pl. mer szí „köszönöm“, s z ű r p r i z „meglepetés“, f o n d a n „omlós cukor“. (Azt hiszem, ha egy filológus átnézné a modern török irodalom termékeit ebből a szempontból, jó pár száz francia jövevényszót összeírhatna.)

A modern irodalom fejlődésével természetszerűleg együtt haladt a nemzeti eszme fejlődése. A török előtt a nemzeti eszme a régebbi időben teljesen ismeretlen. A török elsősorban mohamedánnak érezte magát, másodsorban az Oszmán birodalom tagjának s csak azután és mellékesen töröknek. Elősegítette — különösen az utóbbi időben — ennek az eszmének a kifejlődését az a rengeteg baj is, melyet a birodalom nem-török népei okoztak. Hiszen éppen az volt a letragikusabb, bár legtermészetesebb mozzanata Törökország történetének, hogy a nagyszámú és rendkívül nagy földrajzi területen lakó nemzeti-ségek kiváltak a birodalomból.

Ezek a dolgok készítették elő a talajt a Gázi pasa reformjai számára.

Az ő egyik közoktatásügyi minisztere azután már a huszas évek elején nyíltan kimondja, hogy az arab-perzsa műveltség, melynek az iszlám volt a hordozója, a törökökkel elfeledtette nemzeti sajátságait. Az iszlámmal szemben erős reformáló törekvés érvényesül s ez a Gázi pasa reformáló munkájának talán legfontosabb mozzanata.

A régi török birodalom kormányzása theokratikus volt. A szultán, a kalifa tulajdonképpen a próféta utódja, „az Isten árnyéka a földön“. Minden jog és hatalom forrása végső fokon az egyházi törvény. A sejk-ül-iszlámot vagy főmuftit, ki rangban mindjárt a nagyvezér után következett, minden fontosabb államügyben megkérdezték; ő hagyta jóvá az új törvénykönyveket. Ezt az állapotot a Gázi pasa egyszerre megszüntette. A kalifa családját száműzette, államformául a köztársaságot választotta, átvette a svájci polgári törvénykönyvet, a közoktatást államosította, az egyházi iskolákat bezáratta, az egyházat az államtól tökéletesen elválasztotta.

Teljesen megváltoztatta a régi társadalmi élet képét a nők egyenjogúsítása. A török nő régebben valóban a hárem rabja volt (abban a bizonyos háremben azonban rendesen csak egy feleséget kell elképzelnünk), ahogyan ezt Pierre Loti — bár az igazságtól távol álló szentimentalizmussal és túlzásokkal — általában helyesen festi. E változás rendkívüli jelentőségéről talán úgy tudnánk magunknak fogalmat alkotni, ha elképzelnök — mindenesetre erős fantázia kellene hozzá —, hogy a nők nálunk a lakás egy bizonyos szobájában (a háremben) tartózkodnának, ott csak nőkkel, gyermekekkel és rokonokkal érintkeznének, utcára csak sűrűn lefátyolozva, alakjukról semmi fogalmat nem adó és minden nőnél körülbelül egyforma ruhában mehetnének ki, színházba, nyilvános helyekre egyáltalában nem járnának, férjüket csak az esküvő után látnák először életükben.

Kevésbé jelentősnek látszik, de talán még jelentősebb dolog volt az arab írás használatának megtiltása s a latin betűk behozatala. Az arab írás megtanulása sokkal nehezebb mint a latin írásé s így az írásreform az írni-olvasni-tudás terjedését nagy mértékben elősegítette. De volt ennek a reformnak egy másik nagy, közvetett hatása is. Egy írásreform rendkívüli hatással van a nemzet lelki életére; képzeljük el — mutatis mutandis, — mi lenne akkor, ha egy magyar Musztafa Kemál pasa a mi latin írásunk helyett be akarná hozni az arab írás használatát. El se tudjuk képzelni. Az írásreform egészen felrázta a lelkeket Törökországban s erre a felrázásra kétségtelenül nagy szükség volt. Ebben a tekintetben különben már előbb nagy hatással volt a fezt viseletének eltiltása. A fezt Törökországban viselték nem-mohamedánok is, de általában mégis a mohamedán ember viselete volt az, annak a vallásnak a jelvénye, mely a mohamedán ember gondolkozásában felette van az összes többi vallásoknak s melynek hívei a többi vallások híveivel a dogma által elrendelt örökös vallásháborúban élnek; a mohamedán fanatizmusnak az újabb korban ez volt a legszembeszökőbb külső jelvénye s ebből a fanatizmusból valamilyen formában a legtöbb mohamedánban van legalább is egy kicsi. S most ezt a jelvényt Musztafa Kemál pasa felcseréltette azzal a viselettel, mely éppen az iszlám vélt ellenségének, a nyugati kereszténységnek a viselete.

Az írásreform a művelődés terjedésében természetesen némi zökkenőt okozott. 1929 január elseje óta tilos Törökországban a nyomtatásban az arab írás használata. Képzeljünk el egy napi munkájával erősen elfoglalt idősebb embert, aki a reggeli újságját, mely eddig arab írású volt, latin írással kapja meg. Az arab írásos újságot tíz perc alatt átfutotta: a latin írást szinte betűznie kell. Ismerek olyan embert, aki ettől fogva lemondott az újságolvasásról. Nehézségek voltak a tankönyvek előállításában is. Kétségtelen azonban, hogy a latin írás a műveltség terjesztésének új lehetőségeit nyitotta meg s az új török kormány egyébként is minden eszközzel dolgozik a közműveltség emelésén. 1913—14-ben az egész nagy Oszmán birodalomban 3400 elemi iskola volt s ezt 42.000 leánygyermek s 181.000 fiú látogatta; 1932-ben 6700 elemi iskola van Törökországban, 192.000 leány-, és 350.000 fiú-tanulóval. (A lakosság száma 14 millió.) Érdekes, hogy míg a fiú-tanulók száma csak megkétszereződött, addig a leány-tanulóké majdnem ötszörösére emelkedett. Tíz évvel ezelőtt volt 7000 középiskolai tanuló, ma van 37.000. (Adataim a Török köztársaság tíz éves jubileuma alkalmából közzétett török adatok.) Sok gondot ad a török kormánynak a kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági oktatás fejlesztése; ezen a téren egyelőre elsősorban külföldi, amerikai és európai szakértők meghívásával, tanulóknak külföldi szakiskolákba való küldésével próbálkoznak. Az egyetemi oktatást is igyekszik a török kormány újjáalakítani, különösen törekedve arra, hogy a pragmatikus kutatás erősebben kifejlődjék s az oktatás nemzeti irányú legyen.

A török szellemi műveltség átalakításának területén legújabban megint rendkívüli munkába fogott a Gázi pasa: át akarja alakítani a török nyelvet, ki akarja belőle vetni az arab és perzsa szókat s ezeket eredeti török szókkal fogja pótolni.

A szellemi és társadalmi átalakulás mellett a török kormány főgondja a szárazföldi, vízi és légi haderők fejlesztése. Fegyvergyárat létesítettek, hadihajóikat kijavították, a haditengerészet tisztjeit külföldre küldik tanulni,

A közigazgatást természetesen újjá kellett szervezni. A városok és falvak közigazgatására új törvényeket hoztak. A közbiztonság nagyot emelkedett. Régebben közönséges eset volt Törökországban, hogy egy gazdagabb embert a rablók elfogtak, elvitték a hegyekbe és csak tekintélyes összegű váltságdíj fejében bocsátották szabadon. Ma már ez az állapot megszűnt.

Nagy haladás van a vasút- és útépités terén. A régi kormányok 66 év alatt 3000 kilométernyi vasutat építettek, a köztársasági kormány tíz év alatt 2200 kilométernyit. Itt említem meg, hogy a köztársasági kor előtt Törökországban 534 kilométernyi telefonvonal volt, jelenleg több mint 42.000 kilométernyi van.

Nagyot fejlődött a gyáripár. Törvényt hoztak a gyáripár fejlesztésére s a fejlődést védővámokkal is hatásosan támogatják. A gyárak adót nem fizetnek, a külföldi nyersanyagok vámentesek. Tíz évvel ezelőtt 140 gyár volt Törökországban, jelenleg 2200 van. 1923-ban 16 millió török font értékű cukrot importált az ország, múlt évben 3 millió értékűt és 1934-ben már nem lesz szükség importált cukorra,

ellenkezőleg: exportra számítanak a törökök. Tíz évvel ezelőtt egy évben 400.000 kiló gyapjú szövöttáruat állítottak elő, legutóbb 1,700.000 kilót. A pamut szövöttáru előállításának emelkedése ugyanezen időben — 3 millió kilóról 10 millió kilóra — 7 millió kiló. Feleslegessé kezd válni a selyemáruk behozatala, mely pedig régebben igen jelentős volt; a termelés emelkedése itt körülbelül tízszeres. Lisztkészletének jó részét eddig külföldről fedezte Törökország, ma kivitele van lisztből. Ilyenféle haladás van a bőráruk, cement, szappan s más iparcikkek előállításában is.

A földművelés fejlesztésére a kormány kedvező feltételek mellett gépeket ad a termelőknek, magvakat oszt ki közöttük s pénzügyi téren segíti őket; különös gondot fordít a mezőgazdasági gépipar fejlesztésére.

Sajátságos módon még a bankbetétek is növekedtek Törökországban. 1920-ban a betétek összege 1 millió török font volt, 1924-ben 6 millió, 1928-ban 22 millió, 1932-ben 40 millió. (Egy török font ma két és fél svájci frank.)

Erős küzdelem folyik a betegségek ellen, melyek közül Törökországban valóságos nemzeti veszedelem a malária, de sokat pusztít a vérbaj, tüdővész s meglehetősen elterjedt a trachoma. Tíz évvel ezelőtt 620 orvos és gyógyszerész működött az országban, ma 1300 működik. A kórházi ágyak száma ebben az időben kétszeresére emelkedett: hétezerrel tizenegyezerre.

A török nemzeti öntudatot minden módon emelni igyekszik a Gázi pasa s ezt elsősorban a történeti kutatás és a történeti oktatás reformjával óhajtja elérni. Az ő kezdeményezésére a török történet-tudósok ma azt bizonyítgatják, hogy a törökségnek rendkívül fontos szerepe volt az emberi műveltség kifejlesztésében. Visszamennek Kr. e. tízezer, sőt több esztendővel s bizonyítják, hogy a törökség működése kulturális tekintetben e régi időkben alapvető volt. „A törökök Közép-Azsiából szétszóródva, azokon a helyeken, ahova mentek, megindították az első műveltséget és így lerakták Ázsiában a kínai és az indus, Kis-Ázsiában a hettita, Mezopotámiában a sumir és elámi és végül az egyiptomi, földközitengeri és római műveltség alapjait.“ Ebben a szellemben művelik és tanítják ma az ókori történetet Törökországban. A középkori és újkori történetben kevésbé gyökeres a változás a tények megállapításában, de meglehetősen nagy a tények interpretálásában.

E nagy változások központja, hordozója a Gázi pasa emberfeletti akaratereje, nemzete nagyságában és jövőjében való törhetetlen meggyőződése. Korlátlan hatalmának alapja az az óriási tette, hogy Törökországot a sír széléről visszarántotta. A sèvres-i béke Törökország jó részét elvette s valószínűleg azzal a hátsó gondolattal készült, hogy az Észak-Kisázsziában megmaradó, életképtelen kis Törökország is hamarosan felosztásra kerül. A párizskörnyéki békeszerződések képtelen voltát semmi sem bizonyítja annyira, mint a sèvres-i béke. Ki hiszi ma azt, hogy ez a Gázi Musztafa Kemál pasa által visszadobott „békeokmány“ valóban alkalmazható, jogos és észszerű lett volna!

Milyen érzésekkel fogadja Törökország a Gázi pasa reformjait? A régi mohamedán fanatizmus nem halt ki végkép, ennek képviselői többször fel is lázadtak az új rend ellen, de e lázadókat habozás nélkül kivégezték. A régebbi kormányok alatt sokat szenvedett és elgyengült ország általában új korszakot, új életformákat vár. Különösen sokatmondó, hogy a Bolgáriában élő törökök, kik pedig e tekintetben semmiféle kormányzati kényszer alatt nem állanak, ha kezdetben némi idegenkedéssel tekintik is, de általában mint a törökök előrehaladásának szükséges eszközeit fogják fel a Gázi pasa reformjait. Különösen gyakran tapasztaltam ezt a városi lakosságnál. Igaz, hogy ezeket a szemük előtt levő bolgár műveltség is fogékonnyá teszi a reformok iránt.

Mi lesz a hatása e reformoknak, mi lesz Törökországból? Ez természetesen attól függ, mennyire sikerül a Gázi pasa reformjainak a törököket lelkiileg újjászervezni. Mi magyarok szívből kívánjuk, hogy ez minél előbb és minél tökéletesebben sikerüljön.

NÉMETH GYULA